

UDC 003.071:726.825](497.6)

EPIGRAFSKA KNJIŽEVNOST – STEĆCI

EPIGRAPHIC LITERATURE - STEĆCI

Dragana BOGDANOVIĆ, bibliotekar / Librarian

NUBBiH / NULB&H

Sarajevo, BiH

dragana@nub.ba

„Pleme Inka u Americi ima spomenike, Egipat ima spomenike
kulture. Neka oprostí gđa Europa samo Bosna ima spomenike. Stećke.

Što je stećak?

Olićenje gorštaka Bosanca!

Što radi Bosanac na stećku?

Stoji uspravno! Digao glavu, digao ruku!

Ali nigdje, nigdje, nikad, nitko nije pronašao stećak

Na kome Bosanac kleči i moli.

Na kome je prikazan kao sužanj...”

Miroslav Krleža, 1960.

*

“Incas tribe in America has monuments, Egypt has the monuments
of culture. Let Mme Europe forgive only Bosnia has monuments. Stećci.

What’s stećak?

The incarnation of mountaineer, Bosnian!

Stands straight! He rose his head, rose his hand!

But nowhere, nowhere, no one did find out the stećak

On which Bosnian kneels before somebody and asks.

On which he is portrayed as the slave.”

Miroslav Krleža, 1960.

Sažetak

Stećci su u dugom periodu, sve od 11. do 15. stoljeća, predstavljali značajan oblik izražavanja umjetničkog i duhovnog života, oblik u epigrafskoj književnosti Bosne i Hercegovine. Stećci su grupirani u nekropolama. Sreću se osim Bosne i Hercegovine i u Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori.

Postojale su dvije umjetničke škole za izradu stećaka, jedna u Hercegovini, a druga u centralnoj i istočnoj Bosni. Jednu oličava i predstavlja Hercegovina, a drugu školu predstavlja centralna i istočna Bosna do Ludmera. Južna, jadransko-mediteranska klesarska škola likovno je bogatija i razigranijih motiva. Zastupljena je figuralna plastika Hercegovine. Istočno-bosanska škola ima floralne motive.

Daroviti umjetnici, klesari i „dijaci“ bili su Grubač i Semorad. Dijak je bila profesija vezana za bansku i kraljevsku kance-

lariju. Bilo je to zvanje kao neka vrsta profesionalnog pisara. Bili su vezani i za kancelarije feudalnih porodica. Epitafe su potpisivali i članovi porodica.

Na stećcima su ustaljene fraze: „А се лежи... на свој земљи на племенитој, а то писа Радомил дијак“, „Пише ди[ја]к Семорад“, „А се сьче Грубач“. Fraze na stećcima su interesantne za historiju literarnog jezika, historiju pismenosti i historijsku dijalektologiju.

Ključne riječi

epigrafska književnost, stećci, oblici, Bosna i Hercegovina, epitafi, nekropole, umjetničke škole, motivi, klesari.

Abstract

Stećci have being presented during a long period from 11th till 15th century, an important way of expressing of artistic and spiritual life, form of epigraphic literature in Bosnia and Herzegovina. Stećci were clustered in barrows. They are being found, except in Bosnia and Herzegovina, in Croatia, Serbia and Montenegro.

There were two artistic schools for making of stećci, there was one in Herzegovina, the second one was in central and eastern Bosnia. Herzegovina has personified one, the second school has been represented by central and eastern Bosnia to Ludmer. South, Adriatic-Mediterranean stone cutting school was artistic richer and its motifs danced with joy. There was represented figured plastic art of Herzegovina. Eastern-Bosnian school has got floral motifs.

Grubač and Semorad were talented artists, stone cutters and "dijaci". "Dijak" named the profession connected with ban's and royal chancellery. It was a profession as a kind of professional scribe. They were connected with chancelleries of feudal families. The epitaphs were undersigned by the members of families.

The established phrases were graved on stećci: "He lies ... on his ground, generous one, and Radomil 'dijak' it was writing", "Dijak Semorad writes", "Here, Grubač carves". Phrases in stećci are interesting for history of literary language, history of literacy and historical dialectology.

Keywords

epigraphic literature, stećci, shapes, Bosnia and Herzegovina, epitaphs, barrows, artistic (manner) schools, motifs, stone-cutters.

1. UVOD

Cijela pismenost koja se tretira uslovno kao književnost može se podijeliti na religijsku i svjetovnu književnost. Tu je administrativno-pravna pismenost, pri čemu u takozvanu svjetovnu književnost ulazi i sve ono što se svrstava u epigrafiku. Granična oblast ostaje historiografija, područje između književnosti i administrativno-pravne pismenosti. Tu se identificiraju literarni žanrovi u okviru historije informacijske pismenosti i historije literarnog jezika.

Epigraf je ugravirani tekst. Epigrafika često pruža najizvorniji uvid u umjetnički i duhovni svijet jednog područja u određenom historijskom razdoblju i u svojoj sveobuhvatnosti predstavlja epigrafsku književnost tog područja. Epigrafska književnost se uglavnom veže za nepokretne spomenike. Njihovu lokaciju je moguće utvrditi jednostavnim uvidom u njihovo postojanje. Značaj epigrafike je naročito veliki u srednjem vijeku. U epigrafici se skrivaju i svojevrstne literarne vrijednosti i originalnost, osobito u epitafima koji čine najveći broj epigrafskih spomenika.

Cilj ovog rada je da se ukaže na značaj i ulogu stećaka, epigrafskih spomenika, u umjetničkom i duhovnom životu Bosne i Hercegovine u periodu od 11. do 15. stoljeća.

Ovaj se rad bavi stećcima – mramorovima, humskim bilizima, kamenim spavačima, sljemenjacima, kamovima – sve su ovo nazivi za nadgrobnne spomenike koji su dio epigrafske književnosti u Bosni i Hercegovini. Stećci su lapidarni spomenici sa epitafima. Najrasprostranjeniji su u Bosni i Hercegovini, a ima ih i u Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori. To su nadgrobnici koji su ujedno monumenti osebujnog likovnog izraza. Imaju originalne emotivno obojene epitafe. To su bili i vojni grobovi, zvani su i grčko groblje, mašenik – čitamo u izvorima Emine Memija. Zapisi sa stećaka datiraju od 1094. godine do 1447. godine. Njih možemo pročitati jer su očuvani.

2. ŠTA JE STEĆAK?

Stećci su kamene ploče, sanduci sarkofazi, autohtona su i iskonska „zlamenija“. Stećci Hercegovine reflektiraju sunčevu svjetlost zarobljenu u plemenitosti kama. Pisani su dobrim narodnim jezikom. Tradicija natpisa proširila se preko epitafa na stećcima. Dosezala je u 15. i 16. stoljeće, kada je bilo doba ekonomskog prosperiteta. U bosanskoj državi razvijala se trgovina i jačao je utjecaj renesanse iz okruženja. Poslije pada Bosne pod osmansku vlast javljaju se krstače i nišani. Njihov je jezik i stil natpisa veoma sličan onome sa stećaka u prvo vrijeme.

3. NAJZNAČAJNIJE NEKROPOLE STEĆAKA

Najznačajnije nekropole stećaka su u općini Stolac, u Radimlji i Boljunima. Nekropolu u Vidovom Polju okruživali su vinogradi i vinogorja. „Nekropole su skoro uvijek smještene na brdima, obalama rijeka ili na drugim mjestima sa kojih se pruža pogled na okolinu“, pisao je Alojz Benac.

U hercegovačkim općinama, pored humina Stoca i Radimlje, nalazi se najveći broj stećaka. Nalaze se u Nevesinju, Konjicu, Gacku, Bileći. U Hrvatskoj ih je najviše u okolici Sinja. Doimaju se impresivno bez obzira da li izvire iz osunčanih humina Hercegovine i Dalmacije ili medonosnih predjela stolačkog kraja ili su iz tišine i iz sjene bosanskih šuma. Nekropola u predjelima planine Visočice prilično je dotaknuta zubom vremena.

Izložba stećaka održana je od 4. 9. do 2. 11. 2008. godine u Zagrebu u Klovićevim dvorima. Na ovu izložbu dopremljeni su originalni stećci sa lokaliteta iz Hrvatske. Stiglo je sedam originalnih „mramorova“. Izložba se sastojala još i od grobnih nalaza ispod stećaka. Jedan dio izložbe sačinjavali su modeli izliveni u gipsu. Snimljena su i fotouvećanja ovih monumena na prostoru Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije i Crne Gore.

Kamenovi su teški i po nekoliko tona čak i kada se radi o manjim primjercima. Autohtoni su i klesani rukom više ili manje vještih majstora od kojih su neki bili pravi umjetnici i arhitekti.

4. UMJETNIČKE ŠKOLE ZA IZRADU STEĆAKA

Poslije Drugog svjetskog rata Alojz Benac je, uz Hertu Kuna i ostale naučnike, istraživao stećke. Herta Kuna ih je osvijetlila iz domene historije literarnog jezika i uporedne gramatike slavenskih jezika. Benac je iznio stav istraživača kulturno-historijskog naslijeđa. Po njegovom mišljenju, razlikuju se dvije umjetničke škole za izradu stećaka. Jednu oličava i predstavlja Hercegovina, a drugu školu predstavlja centralna i istočna Bosna do Ludmera. Južna, jadransko-mediteranska klesarska škola likovno je bogatija i razigranijih motiva. Zastupljena je figuralna plastika Hercegovine. Istočnobosanska ima floralne motive. „Osjećamo najmoćniji ritam u prikazima kola: likovi se kreću u ritmu, stopala udaraju po određenom taktu; skoro da možemo čuti prigušeni zvuk tambure koja je vrsta mandoline ili pastirsku frulu kako prate ritmički ove plesače uklesane u kamenu“ – bilježi Benac. Sam kamen pogodniji je za kvadratični oblik slova jer ih je lakše uklesati. Paleografski ustanovljena su dva tipa bosanske ćirilice. To su redakcije bosančice kojom su pisani epitafi na stećcima. Ove znanstvene izvore potkrijepila je Herta Kuna.

Bez obzira na religijsku pripadnost sahranjenih, na stećcima se prepoznaju utjecaji iz Dalmacije. Ima romaničkih i gotičkih nanosa u likovnosti, kao i utjecaja bizantske likovne osobenosti.

Kada je Slovenac Benedikt Kuprešić putovao Bosnom, oko polovine 16. stoljeća, napravio je jednu od najstarijih zabilješki o stećcima. O stećcima je pisao arhitekt i historičar sir Arthur Evans, kada je 1875. godine putovao Bosnom u vrijeme ustanka. On je zabilježio da su to bogumilski spomenici, ali u tu tezu sumnjao je Kosta Hörmann.

5. MOTIVI NA STEĆCIMA

Na stećcima su raznovrsni motivi, simboli. Stećci su građeni od kamena krečnjaka, sječenog u stijeni. Vješti su klesari bili u Radimlji. Vrlo česti motivi su bogate bordure, obrubi u obliku pletenice. Lijep i često zastupljen motiv je spiralno povijena vinova loza sa grozdovima. Javlja se nekoliko vrsta križeva. Ima dosta prizora iz lova. Motivski su oličeni u likovima jelena i srne. Tu su konj i pas, jahač. Na nekim stećcima se vidi žalobna povorka, na drugim rozeta, ljiljan, perunika i iris. Sreću se ljiljani sabljastih listova koji se u narodu zovu sabljice. Botaničari smatraju da se morfološki razlikuje oko stotinu vrsta ljiljana. Prema morfologiji, ovdje bi bili zastupljeni bijeli i narandžasti ljiljani (fluer de lys). Tu su bijele i ljubičaste perunike. Boja im se ne vidi, ali po izgledu i nekim botaničkim osobinama to su vrste bijele i ljubičaste boje (Iris pseudacorus). Ljiljani su čest motiv u Imotskoj krajini, zapadnoj Bosni i okolici Duvna i Kupresa.

Stećke su izrađivali „kovači“, koji su i potpisani u epitafima. Pri klesanju su naglašavali reljef ili su plitko gravirali kamen. Krasan je stećak iz Donje Zgošće kod Kaknja, koji nema natpis jer ga je vrijeme izbrisalo.

U odnosu na količinu stećaka relativno ih je malo sa natpisima koji su uklesani u kamen. Rijetki su obimom teksta veći epitafi. Obično je tekst koncizan i u njemu je sažeto najbitnije o onome ko leži ispod stećka. Nekada je dana i čitava mala biografija, npr. na stećku kneza Batića iz 15. stoljeća na nekropoli u Kopošićima. U epitafima se sreću misli o životu i smrti poznate iz klasične starine. Većina stećaka nije datirana.

Dijak je bila profesija vezana za bansku i kraljevsku kancelariju. Bilo je to zvanje slično zvanju profesionalnog pisara. Dijaci su bili vezani i za kancelarije feudalnih porodica. Epitafe su potpisivali i članovi porodica. Bili su to često veoma emotivni i vrlo jezgroviti epitafi. Klesari su „sjekli, činili i pravili“ stećke.

Uklesani su okamenjeni prizori lova, viteških borbi i turnira, kao i igranje kola. Čest su motiv luk i strijela, tu su koplje i štit. Upečatljiva je podignuta ruka sa relativno velikom šakom i raširenim prstima. Ona je simbol mira i dobra, ruka koja pozdravlja i poziva na prijateljstvo i otvoreno gostoprimstvo. Enver Imamović smatra da je podignuta ruka na stećku drevni bosanski pozdrav. Žene su nekad u dugim haljinama i ne vide im se stopala. Neke su predstavljene u kraćim haljinama i utegnute su u pasu. Muškarci su u dugim košuljama i sa šiljastim kapama. Nema prezimena na stećcima. Postoji ime i patronim, što je stariji običaj koji je bio prije uvođenja prezimena. Često se može pročitati ko je gradio spomenik, ko ga diže i ko piše natpis.

Stećci mogu biti stojeći (stup i krstača) i ležeći (ploča, sanduk, sljemenjak). Stećci su grupirani u nekropolama i u nizovima u smjeru sjever-jug. Neki od njih su pretrpjeli velika mehanička oštećenja, jer je kamen „živ“. Mijenjao se pod utjecajem vremena i atmosferilija. Kamen se raspadao, ruinao, krunio. Tekst je klesan na sve četiri strane stećka, oko cijeloga spomenika. Vremenom je postajao nečitak. Prisutna je jezička arhaičnost. Očuvani su poluglasi i zamjenica „se“ (ce).

Stećci ostaju dijelom našeg kulturnog blaga koje je istraženo, ali i tajnovito, neotkriveno, kao nepročitana knjiga. Dio su našeg bosansko-hercegovačkog palimpsesta. Svjedoče o kulturnoj historiji zemlje koja je uvijek „ostala samo svoja“, riječi su historičara Kynanosa.

Literatura

1. Pavlović, Boro; Rengje, Ivan. Stećci govore. Zagreb : Grafička škola, 1954.
2. Dizdar, Mak. Stari bosanski epitafi. Sarajevo : Veselin Masleša, 1961.
3. Bihalji-Merin, Oto; Benac, Alojz. Bogomil Sculpture. Beograd : Jugoslavija, 1962.
4. Bešliagić, Šefik. Leksikon stećaka. Sarajevo : Svjetlost, 2004.
5. Kuna, Herta. Srednjovjekovna bosanska književnost. Sarajevo : Forum Bosnae, 2008.

